

KAFKAS-İSLAM ORDUSU TEŞKİLATI VE NURİ PAŞA'NIN KAFKASYA'DAKİ FAALİYETLERİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇEVİK*

ÖZET

Rusya'daki Bolşevik İhtilali'nden sonra, Kafkasya bölgesinde oluşan siyasi boşluk yeni mücadelelerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Gürcüler ve Ermeniler çabuk toparlanıp kendi siyasi organizasyonlarını kurdular. 1917 yılında Gence'de Azerbaycan Milli Komitesi'ni kuran Azerbaycan Türkleri de kendi devletlerini kurma çabasına başladılar.

Ancak bu sırada İngiltere ve Almanya'da bölgede hakiyet kurma mücadelesine girişmiştir. Bölgedeki mücadele şiddetini arttırırken, Bakü İngiliz askeri gücünün denetiminde fakat bir miktar Rus ve Taşnaklar'ın işgali altındaydı. Enver Paşa amcası Halil Paşa'yı Şark Orduları Grubu Kumandanlığına getirerek Kafkasya'daki işlerle ilgilenmesini sağladı. Ayrıca kardeşi Nuri Paşa'yı da Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığı'na atadı. Kısa sürede Gence'ye gelen Nuri Paşa burada Kafkas İslam Ordusu'nun kuruluşunu tamamladı ve 15 Eylül 1918'de Bakü'yü ele geçirdi.

Gence'deki Mehmet Emin Resulzade başkanlığındaki meclis de Bakü'ye nakledildi. Böylece Bakü başkentli Azerbaycan Cumhuriyeti bölgedeki siyasi yerini alarak bağımsız bir Türk devleti haline gelmiştir.

*Firat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Bakü, Kafkas İslam Ordusu, Nuri Paşa.

Birinci Dünya Savaşı içerisindeki en mühim olaylardan bir tanesi Bolşevik İhtilali ve Rusların savaştan çekilmesidir. Böylece Kafkasya'da Rus hakimiyeti çökmüş ve bölgede yeni siyasi oluşumlar ve mücadeleler dönemi başlamıştır. Bu yeni kaotik ortamda Gürcüler ve Ermeniler çabuk toparlanıp kendi siyasi organizasyonlarını kurmayı başardılar. Bu arada bölge İngiliz, Alman, bölgeden tamamen kopmak istemeyen Rus ve Türkler arasında bir rekabet ve nüfuz artırıcı mücadelelere de sahne olacaktır. Ermeni ve Gürcülerden sonra 1917 yılında Gence'de "Azerbaycan Milli Komitesi"ni kuran Azerbaycan Türkleri de kendi devletlerini kurma çabasına başladılar. Bu sırada Türk Orduları Güney Kafkasya sınırına varmıştı. Ama İngiltere ve Almanya'da Ruslardan sonraki boşluğu doldurmak ve bölgedeki doğal zenginlik kaynaklarına hakim olmak için faaliyete geçtiler.

Bu milletlerarası hakimiyet mücadelesi Kafkasya'da şiddetlenmeye başlarken zengin petrol yataklarına sahip olan Bakü, önemli bir İngiliz askeri gücünün denetiminde ve Bolşevik Şaumyan liderliğindeki Sovyet inkılabı komiteleri ve Taşnaklar'ın işgali altındaydı.

1917 yılında Gence'de kurulmuş olan Azerbaycan Milli Komitesi İstanbul'a bir temsilci gönderir. Bu temsilci Enver Paşa, Talat Paşa, Halil Paşa ve Sultan Reşat'la görüşüp Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunmuştur. Bu yardım isteği, müstakil olmaya azmeden Azerbaycan Türklerinin, kendilerine kardeş eli uzatması ve ayakta durabilmeleri için askeri eğitim verecek öğretmen ve çavuş gönderilmesi mahiyetinde olmuştur.

28 Mayıs 1918'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti ve Mehmet Emin Resulzade Başkanlığı'nda bir milli meclis oluşturuldu. Azerbaycan Devleti'nin başkenti geçici olarak Gence olacaktır. Birkaç gün sonra 4 Haziran 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasında "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması"¹ imzalandı. Bu anlaşmanın birinci maddesinde; "Osmanlı Devleti ile Azerbaycan arasında sürekli bir kardeşlik ve dostluğun var olacağı", bir başka maddesinde ise, "Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından istenildiğinde Osmanlı Devleti intizam ve asayişini temin etmek için bu ülkeye asker gönderebilecektir"² deniliyordu.

Söz konusu anlaşmaya Almanya'nın tepkisi sert olmuştur. Alman İmparatoru Wilhelm'in başkumandanlık yetkisini taşıyan Mareşal Hindenburg bu tepkisini Enver Paşa'ya yazılan bir yazıda şu şekilde dile getirmiştir: "Türkiye ile Transkafkas hükümetleri arasında Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın malvarlığını olmaksızın yapılmış olan anlaşmaları tasdik ve ka-

¹ PRO., F.O. 371/4956, E 4099/134/58.

² Ömer Faruk Ünal; *Osmanlı Azerbaycan İlişkileri (1918-1920)*, Journal of Qafqas University, Fall 2000, Number 6, p. 33-34.

bul etmeyeceğimi şimdiden bildiririm". Bundan başka Von Zekt'e şu notu iletir; "Türkiye'nin müttefiklerinin malumatı olmaksızın yarattığı vaziyetin ciddiyeti hakkında, Enver Paşa'nın dikkatini sizin de celbetmenizi rica ederim".

Görülüyor ki, Almanya Osmanlı Devleti'nin müttefiki olmasına rağmen bölgedeki hedefleri ve menfaatlerinden dolayı Türklerin buralarda etkin olmasını istememektedir. Almanya'nın bu karşıtlığı ve baskısı sonuna kadar devam edecek ve hatta bir ara Enver Paşa, Başkumandanlıktan istifa etmeye bile teşebbüs edecektir.

Enver Paşa'nın Kafkasya ile ilgili hedefi buradaki mücadele ve karışıklık esnasında bölgedeki Müslüman ve Türklerin haklarının korunması ve onların bağımsız bir siyasi yapıya sahip olmalarının sağlanmasıdır.

Bu amaçla amcası Halil Paşa'yı Şark Orduları Grubu Kumandanlığı'na getirdi ve Libya kıyılarındaki Mısırata Cephesi Kumandanı olan kardeşi Nuri Paşa'nın da oluşturulacak olan "Kafkas İslam Ordusu" kumandanlığına atanmasını sağladı. Hatta kendisine verilen Padişah Fermanı'na göre Nuri Paşa Kafkasya'da padişahın temsilcisi sayılacaktı. Nuri Paşa Kafkasya'ya gidişini şu şekilde anlatır:

"1918 senesi Kanunisanı (Ocak) başlarında, Trablusgarp vaziyeti hakkında görüşmek üzere, Afrika Grupları Kumandanlığı merkezi olan Mısırata'dan tahtelbahirle (denizaltı) ve Pola (Avusturya'nın Adriyatik sahilinde) yolu ile İstanbul'a gelmiştim. Bu sırada Rus İhtilali dolayısıyla Kafkasya ve Şark vaziyeti ehemmiyet kesbetmiş bulunuyordu. Şark cephemizin ileri hareketini kolaylaştırmak maksadıyla Kafkasya'nın, İslam ve Türk unsurları ile meskun mıntıkalarında teşkilat yapılmasına, Erkanı Harbiye-i Umumiye'ce lüzum görülmüştü. Esasen Kafkas İslamları tarafından 333 (917) senesi Teşrinievvelinde (Ekim) yardım talebi maksadıyla bir heyet Musul'a ve 918 Mart'ında da diğer bir heyet, Batum yolu ile İstanbul'a gönderilmişti. VI. Ordu da, vaziyeti tetkik için Musul'dan üç zabiti, Kafkas Murahhas Heyeti'ne katarak Kafkasya'ya yöllmişti. Bu sırada Kafkasya'da teşkilat yapmak vazifesi birkaç zata teklif edilmiş ve nihayet, Erkan-ı Harbiye'nin karar ve tensibi ile bu vazife bana verilmişti. Takriben 20 zabitten müteşekkil bir heyetle derhal yola çıkarılmış ve 25 Mart 1918 tarihinde Musul'a varılmıştı.

Orada, daha önce VI. Ordu'dan Kafkasya'ya gönderilmiş olan Topçu Mülazimi (Teğmen) Muzaffer Beyi, vazifesinden dönmüş olarak bulduk. Ona göre, Kafkasya'da teşkilat için zemin mevcuttu. 18 Mart 1918'de Bakü'de Ermeniler ve Ruslar tarafından İslamlar aleyhine katliam yapıldığı tespit edildiğinden, hareketimizi çabuklaştırmak gerekiyordu. Kadromuzu kısmen VI. Ordu'dan tamamlayarak, 8 Nisan 1918'de Musul'dan ayrıldık. Yoldaki iase zorluğu yüzünden, yirmişer, otuzar kişilik kafileler halinde 9 Mayıs 1918'de Revandiz, 12 Mayıs 1918'de İran'da Savuşbulak'a ve 23 Mayıs 1918'de Tebriz'e

³ Şevket Süreyya Aydemir; *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. III, s. 436. İstanbul, 1972.

vardık. 25 Mayıs 1918'de Tebriz'den hareket ederek 3 Haziran 1918'de Aras Nehri'ni geçtik..."⁴.

Bu sıralarda Bakü'deki Bolşevik Şaumyan idaresi Azerbaycan'ın Gence istikametindeki yerleri ele geçirmeye başlamıştı. Bu Ermeni yayılcılığı sırasında ciddi katliamlar olmuştur. Azerbaycan Milli Meclisi'nin bulunduğu Gence ise az sayıdaki milislerle korunmaya çalışılıyordu. Böyle bir zamanda beraberindeki subay ve astsubaylarla Gence'ye gelen Nuri Paşa, halkın büyük tezahüratıyla karşılandı. Nuri Paşa kısa sürede askeri ve mülki düzenlemeyi sağladı. Kaza ve nahiyelere birer subay göndererek buralardaki mevcut teşkilatı kontrol altına aldı. Gence'deki bin kişilik "*Milli Kolordu*" adındaki birlikten başka askeri güç yoktu. Düzenli bir askeri birlik oluşturmak ve bunu milislerle takviye gerekiyordu. Bu amaçla önceden bahsedilen anlaşmaya istinaden Osmanlı Devleti'nden bir askeri birliğin gönderilmesi talep edildi. Osmanlı Devleti de bu talebi yerinde bularak Albay Mürsel Bey komutasındaki 5. Kafkas Tümeni'ni yardıma göndermişti⁵. İşte, Kafkas İslam Ordusu bu tümen, Azerbaycan Milli Kolordusu'nun askerleri ve toplanan milis güçlerinden oluşturulmuştur. Kafkas İslam Ordusu aynı zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ordusu'nu oluşturma ve idare etme sorumluluğunu üstlenmişti. Ordu, tabur, alay, tümen şeklinde teşkilatlanacak, bunların komutanları Osmanlı subaylarından oluşacak daha sonra bu görevler yetiştirilecek Azeri Türk'ü subaylara devredilecekti.

1918 yılının Temmuz, Ağustos ve Eylül ayları Kafkas İslam Ordusu'nun şiddetli muharebeleriyle geçmiştir. Hemen her tarafta Ermeni Kuvvetleri'yle savaş her gün artan bir şiddetle devam etmiştir. Akçay civarında pusuya düşürülen 5. Tümen'in 10. alayı, 15 Haziran 1918'de 200'den fazla şehit vermiştir⁶. "Ermeni çete reisi Antranik komutasındaki Ermeni çeteleri Nahçıvan'daki Müslüman köylerinde katliam yapmaktaydılar. Bunun üzerine II. Kafkas Tümen'ine 14 Temmuz 1918 tarihinde Nahçıvan'ı zaptetmesi görevi verildi. Bu tümene bağlı birlikler 20 Temmuz'da Ermeni savunmasını yaparak Nahçıvan'a girdi.

Kızılordu'nun Gence yönündeki ilerleyişi ise İslam Ordusu tarafından dört gün süren Gökçay savaşıyla durdurulmuş ve ardından Müslüman kuvvetlerin karşı saldırısı başlamıştır⁷.

Gence ve çevresindeki harekati Almanya'yı son derece rahatsız etmiştir. Türk askerlerinin Gürcistan demiryolundan istifade etmelerini engelledikleri gibi, Ermenilere bir de uçak vermişlerdir. Almanya'nın bu tutumunu Nuri Paşa şöyle ifade eder; "*Azerbaycan'ın Türk kıtaları tarafından işgaline muha-*

⁴ Aydemir, *a.g.e.*, s. 381-382.

⁵ Ömer Faruk Ünal; *a.g.m.*, p. 34-35, Şevket Süreyya Aydemir; *a.g.e.*, s. 442.

⁶ Aydemir, *a.g.e.*, s. 442.

⁷ Ünal, *a.g.m.*, p. 36.

lif olan Almanlar, aleyhimizdeki siyasetlerine devamla, her fırsatta bunu açığa vurmaktan çekinmediler⁸.

Her geçen gün artan Alman baskısına karşı Enver Paşa'nın Almanlara, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da bir fütühat hedefinin olmadığını, Türk birliklerinin orada bulunmalarının bir zarurettten kaynaklandığını her defasında açıklamasına rağmen bu baskı artarak devam etti. Almanlar General Zekt vasıtasıyla Enver Paşa'ya gönderdiği tebliğde Türkiye'nin Kafkaslardan derhal çekilmesi, yardım maksadıyla bile olsa bu yardımın derhal durdurulması isteniyordu. Ardından Mareşal Hindenburg'un ültimatomunda, özellikle Bakü petrol mıntıkasının harbin idaresi için çok mühim olduğundan bahisle buralardaki Türk askeri hareketından derhal vazgeçilmesi talep edilmiştir.

Bu sırada Bolşevik Pravda Gazetesi, Ermenilerin Bakü'nün Türklere karşı savunulmasında sınırsızca İngilizleri destekleyeceği yorumunu yapıyordu⁹.

Fakat Almanya'nın bütün baskılarına rağmen Türk askeri hareketi devam ettirilmiştir. Şiddetli mücadeleler sonrasında Bakü 18 Eylül 1918'de ele geçirilmiştir¹⁰. Enver Paşa bu haberi Berlin'de bulunan Sadrazam Talat Paşa'ya şu telgrafla bildirir¹¹:

"Berlin'de Sadrazam Talat Paşa Hazretlerine,

Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığı'ndan aldığım 15.9.334 (28.9.1918) tarihli telgraftı aynen aşağıya dercediyorum."

<<Suret>>

"Allah'ın yardımı ile Bakü şehri, otuz saat şiddetli muharebeden sonra 15.9.334'te saat 9, evvelde zaptedilmiştir. Bütün kıtaat ve bilhassa Binbaşı Fehmi Bey Kumandası'ndaki 56. Alay'ın kahramanlığı zikredilmeye değer. Tafsilat arz olunacaktır"

"Şifre yazıldı"

15.9.334

Böylece Azerbaycan Hükümeti de artık Gence'den Bakü'ye nakledilmiştir. Ancak Alman hoşnutsuzluğu devam etmiş ve Almanlar Bakü'ye buranın asayiş ve idaresinden sorumlu olarak bir tabur asker göndermek istemişlerdir. Buna karşı Enver Paşa'nın tavrı sert olmuş, Şark Orduları Grubu Kumandanı Halil Paşa vasıtasıyla Nuri Paşa'ya gönderdiği emirde, Almanlar oraya gelmeye teşebbüs ederse demiryolu köprüsünün havaya uçurulmasını, gerekirse askeri harekete geçmelerini bildirmiştir.

İngiliz belgelerinde *"Bakü'nün Düşüşü"* şeklinde yer alan bilgilerde batılı yayının organlarının bir tartışması yer alır. *"Bakü'nün Türklerin eline geçmesinin su-*

⁸ Aydemir, a.g.e., s. 444.

⁹ PRO., F.O., 371/3404, E 166169/55708/44, p. 2.

¹⁰ *The Times*, Thursday, July 22, 1918, p. 12.

¹¹ Aydemir, a.g.e., s. 448.

çu Ermenilere atılmıştır. Halbuki 14 Eylül'de İngilizlerin Bakü'den çekilmesi Türklerin Bakü'yü elde etmesine yol açmıştır. Bunun için olayı "Ermenilerin Korkaklığı", "Ermenilerin Yenilgisi" şeklinde yorumlamak yanlış olur. Observer Gazetesi, bu olayın resmi gerçeklerinin gizli ve sansürlü olduğundan bahseder: (Ermeniler yenilse de korkak da olsa) bu düşünceler onların çok yara aldığını ve en kötü düşmanın eline düştükleri gerçeğini gölgeleyemez. Daha özenli ve daha iyi bilgi veren gazeteler tek sesle "Doğu'daki dostlarımızı kaybetmeyi göze alamayız. Bakü'de olanlarla ilgili Ermenilerin durumu konusunda peşin hüküm verilmemesi gerektiğini söyleyerek okuyucularını sabırlı olmaya teşvik ettiler"¹².

Ellerindeki önemli askeri güce rağmen Bakü'nün Türklerin eline geçmesini engel olamayan Ermeniler korkaklık ve beceriksizlikle suçlanırken, bir yandan da burada yeteri kadar cesur davranmayan İngilizler de suçlanmıştır. Bunun üzerine İngilizler, Enver Paşa, Halil Paşa ve Nuri Paşa aleyhinde bir kampanya başlatarak, Kafkasya'da Ermenilerin katledildiği yönündeki propagandalarla onları savaş suçlusunu ilan etmiştir. Her fırsatta kısa zamanda Karadeniz'deki değişim mevcut durumla ilgilenileceği, Ukrayna ve Kırım Cumhuriyetleri'nin yanı sıra, Kafkasya'daki bağımsızlık iddia eden en az dört devlet bulunduğunu, bunların en sonuncusunun Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın bulunduğu Azerbaycan'daki Müslüman Cumhuriyeti olduğunu, Nuri Paşa ile birlikte O'nun üzerindeki kontrollerini inkar eden Türk Hükümeti'nin sorumlu tutulacağını sık sık ifade etmiştir¹³.

Hatta ilerleyen zamanlarda İngiliz Hükümeti'nin Nuri ve Enver Paşaları her yerde aradığı¹⁴ ve hatta Nuri ve Halil Paşalar savaş suçlusunu olarak Azerbaycan Hükümeti'nden talep edilmiş, ancak bu talepleri reddedilmiştir¹⁵.

26 Ocak 1920 tarihli bir İngiliz istihbarat raporunda, bir İngilizin Bakü'de Nuri Paşa ile yaptığı görüşmede Nuri Paşa'nın anlattıklarına yer verilmiştir. Önce Bakü konusunda konuşmak istemeyen Nuri Paşa'nın sonra sözünü açarak şunları söylediği kaydedilmiştir:

"Ben yıllarca görevimi yaptım, ben bu işte suçlu değilim. 14 Eylül'de Bakü'ye yürüdüğümüz gün 5000 askerimiz vardı. Bakü'de düşmanın 30.000 silahlı gücü ve 9 tane de zırhlı aracı vardı. Kasabayı silahla almak bizim için riskli olacaktı. Eğer bir sokak çatışması olsaydı, yalnızca çok sayıdaki Türk askerini kaybetmek değil, aynı zamanda savaşı kaybetmemiz de mümkündü. Tüfeklerin bir zırhlı araçlara karşı biraz koruyacaktı, dahası istediğimiz Bakü'yü, esir almak değildi. Akşama doğru, askerlerimiz kasabaya hakim olan tepeleri ele geçirdiler. Akşam İngilizlerin ayrıldıklarını ve uçaklarını yakıp gittikleri gerçeğini anladım. Belki de cesaretlerinden, Ermeniler Bakü'nün dışında savunmaya geçtiler. Solyanı barakaları yakınında çarpışmalar yenilendi ve saat ikiye kadar

¹² PRO., F.O., 371/3404, E 166169/55708/44, p. 1.

¹³ The Times, Saturday, December 14, 1918, p. 16.

¹⁴ The Times, February 9, 1920, p. 16.

¹⁵ The Times, Wednesday, March 3, 1920, p. 15.

devam etti. Mevzileri ziyaret ettim ve iyi olduğunu anladım. Onların kazanması mümkün değildi. Bakü alınmaya hazırды. Kasabanın dışında olan çatışmaların sonuna doğru, Ermenilere karşı çarpışan Müslüman nüfus kasabadaki İngilizlerin ve o zamana kadar orada bulunan diğer yetkililerin kasabı terk ettiklerini anladılar. Düşmanları olan Ermenilere saldırabilirlerdi. (Çünkü) Ermeniler 18 Mart 1918'e kadar oldukça eylemli geçen günlerde, savunmasız yerli Müslümanlardan 10.000 kadarını katletmişlerdi. O son anda bile tespit edilebilen ev, cami, hastane ve hayır kurumlarını bile ateşe vermişlerdi.

Ağır çatışmalar durduğundan ve hemen hemen ateşkes olduğundan, kasabaya giren iki alayın, ahalinin ileri gelenleriyle görüşmelerini emrettim. Çünkü kasabada yetkili hiç kimse yoktu ve ayrıca kasabaya girenlerin hiçbir şekilde hiç kimseden mazeret kabul etmemelerini emrettim.

İki gün önce Bakü çevresindeki köy ve bahçelerdeki silahlı gangasterlerin kasabaya sokulmamasını emretmiştim. Aynı zamanda intikam alma olaylarını önlemek için her taraftan Bakü'ye girilmesinin önlenmesini emretmiştim. Aynı düşünceyle disiplinine tam olarak güvendiğim 15. Tümen'in savaştan geriye kalanları tespit için kasabaya girmesine izin verdim. Bakü yalnızca mahalli günülülerle kapatılmadı, aynı zamanda Türk askerlerinin kasabaya girmesini de yasakladım. Çünkü onların da bazılarının disiplinine inancım tam değildi. Her halükarda Türk askerlerinin büyük bir kısmını kasabanın dışında ihtiyaten bıraktım. Çünkü kasabada bunlara karşı ani bir saldırı yapabilecek çok sayıda silahlı düşman olabilirdi. Bakü'ye girdiğimde sokaklarda birkaç ceset gözüme çarptı ve talimatlarıma rağmen bazı aşırılıkların olduğunu anladım. Derhal halihazırda orada olan yaralılara yardım etmek için süvarilerin kasabaya girmelerini emrettim. Akşam yemeği yediğim Metropol Karargahı'nda aldığım katliam haberlerinin tam doğru olmadığına inandım. Çünkü kasaba çok genişti ve komutanlığın kasabada devriye yapmak için on tane motorlu araçla, iyi subayların silahlı askerlerden oluşan bir organizasyon yapmalarını, her türlü tedbiri almalarını, eyleme katılan ve kalkışan katiller olursa hepsine ateş edilmesini emrettim. Sonuç; yaklaşık 60 yerli Müslüman aynı günde öldürülmüştü ve daha başka rakamlar da vardı. Toplam 100 kişi olduğu söylenebilir. Çok vahşice yapılmıştı bu işler. Ölmekte olan bir insan canlı canlı gömülmüştü. Bir adamın burnu ve kulakları yoktu. Bir kişinin ise kolları parça parça edilmişti. Burada yaşayan insanlar bunları görmüştü. Görevim suçluların tutuklanmalarını emretmekti. Ben, küçük bir iznimin katliamlara yol açacağını biliyordum. Ölen askerlerin anısına bir anıt yapılmasını sağladım. Benim gerçek görevim buradaki gerçek suçluları yakalamaktı, ama fakat muhtemel kan dökülmesini önlemek için bu görevimi ihmal ettim. Çünkü Ermeniler mukavemet gösterebilirde ve bu katliama dönüşebilirdi. Bu suçtan dolayı Ermenileri affettim, ama burada şehit olan 12 askerimden dolayı halen vicdan azabı çekiyorum¹⁶.

¹⁶ PRO., F.O., 371/5166, E 2610/262/44, p. 66.

Nuri Paşa'nın ifadesine bakılacak olursa kendisinin ve Kafkas Ordusu'nun asıl misyonunun Türklerin Kafkasya'daki varlıklarını ve bağımsızlıklarını korumak olduğu açıktır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına Almanya, Azerbaycan'daki Türk birliklerinin orada kalıcı olmaması şartıyla Osmanlı Devleti ile bir protokol imzaladı ve Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanıdı.

Mondros Ateşkes Anlaşması gereğince de İngilizler, Nuri Paşa'nın askerleriyle Bakü'yü tahliyesini talep etmişlerdi. Buradaki Türk Birlikleri tedrici olarak Anadolu'ya dönmüşlerdir. Zaten Azerbaycan'daki misyonlarını tamamlamışlardı. Nitekim 12 Kasım 1920'de müttefikler Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanıdılar¹⁷.

10 Mart 1920 tarihli haftalık bir İngiliz raporunda da yine Nuri Paşa ile bir mülakattan bahsedilerek, Nuri Paşa'nın Azerbaycan'daki misyonu ile ilgili şunları söylediği kayıtlıdır:

"Ben milliyetçiyim başka birşey değilim. Bütün Türkler milliyetçidir. Biz haklarımızı arıyoruz, Türkiye'nin haklarını, başka bir şey düşünmüyoruz. Biz milliyetçiler sadece Türk Milleti için çalışmak istiyoruz. Böyle yapmamıza izin verilirse tüm kalbimizle sizinle beraberiz. Ama ülkeme karşı olan herkese tüm kalbimle karşıyım. Biz milliyetçiler Türk'üz. Bütün gerçek Türklerin yaptığı gibi Türkiye için ölürüz. Uyuğu ne olursa olsun her insanın kalbindeki derin düşünce milletin düşüncesidir. Türkiye'ye iyi olan benim dostumdur, Türkiye'nin düşmanı olan benim de düşmanımdır. Halkımız için mücadele ediyoruz ve etmeye de devam edeceğiz. Şerefiyle ölmeyen insan, şerefsizce ölecektir. Türkiye iyi ise ben mutluyum, Türkiye iyi değilse ilk önce ben mutsuzum. Birisi ulusların ve insanların kardeşliğinden bahseder, birisi bütün insanların benzer olduklarını söyler. Ama bir kişi öldüğünde onun için yas tutan komşuları değildir, kendi ailesidir. Türkiye benim annem gibidir. Müslümanlar benim kardeşimdir. Müslümanlara yardım etmek istiyorum. Bağımsız bir Azerbaycan görmek istiyorum. Bugün Azerbaycan'ın bağımsızlığı tanınmıştır. Bugün onun için yapacağım bir şey yok, fakat ne zaman için yapacağım bir şey yok, fakat ne zaman bir tehlike olursa yardıma koşacağım"¹⁸.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi Azerbaycan'da bağımsız bir Türk Devleti kurulduğu için, oradaki Türklerin hukuku ve istiklali temin edildiği için Nuri Paşa mesuttur ve vazifesini tamamlamış bir insanın iç huzurunu yaşamaktadır.

¹⁷ Ünal, a.g.m., p. 37.

¹⁸ PRO., F.O., 371/5166, E 2610/262/44, p. 68.